

תמצית משנה ברורה

מיועד לחזרה בלבד, ואין לסמוך להלכה.

סימן ק"ד – סימן קט"ז

להיכן חוזר אחרי ההפסקה

אם הפסיק ושהה כדי לגמור את כולה מתחילתה ועד סופה (ושיעור זה הוא לפי אותו אדם), אפי' הוא עומד בסוף התפילה, ואפי' הפסיק בשתיקה ואפי' בין הברכות, לשיטת השו"ע חוזר לראש, ולשיטת הרמ"א אינו חוזר לראש אלא בשהה מחמת אונס, ונחלקו הפוסקים אם עקרב וכדו' הוי אונס כיון שלא היה יכול להתפלל, או שלא חשיב אונס אלא כשהוא או המקום אינם ראויים לתפילה, והכרעת הרמ"א שבתפילה חוזר בכל אונס, אבל בק"ש ושאר עניינים אינו חוזר אלא כשהאיש או המקום אינם ראויים.

ואם לא שהה כדי לגמור את כולה לשיטת השו"ע חוזר לתחילת הברכה שפסק בה, ובדיעבד אם חזר למקום שפסק וסיים הברכה אינו רשאי לחזור, ואם שהה בין הברכות חוזר למקום שפסק, ואם פסק בג' ראשונות וסיים הברכה חוזר לראש, אבל אם הפסיק באמצע הברכה אינו חוזר אלא לתחילת אותה ברכה. ואם הפסיק בג' אחרונות חוזר לרצה. וכתב הדרך החיים שדין זה הוא רק בהפסיק בדיבור ולא בשהיה בעלמא, ואפי' מחמת אונס, ובפמ"ג משמע שאף בהפסיק בשתיקה חוזר לראש הברכה, וצ"ע. וי"א שאם לא שהה כדי לגמור את כולה אינו חוזר אלא למקום שפסק ואפי' בג' ראשונות.

ואם שהה מעט והיינו כדי לגמור אותה ברכה חוזר למקום שפסק. ואם שח באמצע התפילה או שהזכיר מאורע של שאר ימים בתפילה, דינו לענין החזרה כנ"ל, שאם שח שיחה מועטת אפי' בלי אונס ולא שהה כדי לגמור אותה ברכה חוזר לתחילת הברכה, ואם שהה כדי לגמור כל התפילה חוזר לראש התפילה, ודווקא מחמת אונס כגון אנס וליסטים, אבל בשוגג או טעות או שחשב שמותר אינו חוזר אלא לתחילת הברכה, ואם שח בין הברכות לא שייך בזה שום תיקון וממשיך ממקום שפסק, ואם שח במזיד י"א שבזה חוזר לראש אפי' בשיחה מועטת וי"א שדין זה הוא אפי' שח בין ברכה לברכה, וי"א שדינו כשח בשוגג.

בכל מקום שצריך לחזור לראש הברכה, אם לא חזר א"צ לחזור לראש.

הפסקה לקדיש וקדושה וכדו' – אין להפסיק באמצע התפילה לאיש"ר או קדושה או ברכו, אלא ישתוק (עד יתברך) ויכוון ויהא כעונה לענין שיצא יד"ח (אבל לא הוי הפסק, ודלא כהסוברים ששומע כעונה אסור מטעם הפסק). ואם קראוהו לעלות לתורה לא יעלה. ואם פסק דינו כשח במזיד ד"א שחוזר לראש, ואם סבר שהדבר מותר הוי כשוגג ואינו חוזר לראש. ואם עומד לפני אלוקי נצור וקראוהו לעלות לתורה פוסק ועולה, אך יזהר לומר יהיו לרצון, וכן יכול לענות אחרי יהיו לרצון קדושה וקדיש וברכו.

אם היה צריך לנקיבו וחבירו הוציאו בתפילתו יל"ה אם יצא, ואם הוא בעל קרי אסור שחבירו יוציאו בתפילתו.

סימן ק"ד:

הפסקה באמצע התפילה

דיבור – אסור להפסיק בדיבור באמצע התפילה, ואפי' לצורך הפסד ממון, מלבד במקרים שיבוארו להלן.

רמיזה – אסור לרמוז באמצע התפילה, ולהשתיק תינוק הבוכה מותר ברמיזה, ואם רמיזה אינה מועילה ירחיק עצמו משם ולא יפסיק בדיבור, וכן אם השתין תינוק בסמוך אליו יעקור משם, ואדם נכבד שממתין לו הש"ץ והוא אינו מרוצה מכך וזה מפריע לו בתפילה, יכול לרמוז לש"ץ שימשיך בתפילה.

עקירה ממקומו – אסור לעקור ממקומו באמצע התפילה. ואם נסתפק באיזה ענין איך יתפלל מותר ללכת למקום מסוים לעיין בספר, ונראה שאף מותר לשאול מה הדין, אבל בלא זה אסור לעקור. ואם הלך ממקומו ולא שהה כדי לגמור את כולה ולא הפסיק בדיבור, לא יחזור אלא לאותה תיבה שהפסיק בה, ולא מתחילת הברכה. וחזן לא יעקור ממקומו ביו"כ ב"ואנחנו כורעים" או בסדר העבודה, אלא מעמידים לו סטנדר בינו לתיבה, ומסלקים אותו בזמן הכריעה. ואם הוא בתחנונים שאחרי התפילה מותר לעקור מצוה קצת, ולכן הש"ץ עוקר לתחנון במקומות שנוהגים לשבת, ועולה לבימה לקריאת התורה, אף שלא פסע ג' פסיעות בקדיש תתקבל. וכן מה שמצינו שר"ע היה זז ממקומו מחמת כריעות והשתחויות היינו בתחנונים שאחרי התפילה, אבל שלא לצורך אין לעקור עד שיפסע ג' פסיעות, ואם מכבדים אותו בפתחת ארון הקודש שהעולם חושבים זאת למצוה אין בזה איסור, ויאמר קודם יהיו לרצון.

מפני המלך – אם מלך ישראל שואל בשלומו לא ישיבנו, אבל מלך עכו"ם או אנס שמתירא שיהרגוהו, אם יכול לומר תחילת הברכה וסופה לפני שיגיע אליו יעשה כך, ואם אינו יכול יטה מן הדרך (והפמ"ג מסתפק דשמא עדיף ללכת מאשר לקצר), ואם אינו יכול ללכת ומשער שיסתכן מותר לשאול בשלומו וכ"ש שמוותר להשיבו.

בהמה או קרון הבאים כנגדו בדרך והוא סכנה שיבואו עליו, אם יכול ללכת מהדרך אסור להפסיק בדיבור.

נחש – היה נחש כרוך על עקבו לא יפסיק בדיבור אא"כ יש חשש שהנחש ממית, ויכול ללכת כדי שיפול הנחש מרגלו וי"א שלשיטת הטור והשו"ע לא יפסיק גם בהליכה, ויש להקל במקום צורך גדול, ואם הנחש כעוס ומוכן להזיק יפסיק אע"פ שאינו כרוך על עקבו אלא הוא בא נגדו, ואם מספיק שיטה מן הדרך יעשה כך ולא יפסיק בדיבור.

עקרב – פוסק מפני שמועד להזיק יותר מנחש.

שור שבא לקראתו יפסיק, וירחיק משור תם חמישים אמה וממועד כמלוא עיניו, ושור המסורס אפי' אם אינו יודע אינו פוסק, ובמקומות שאין השוורים מזיקים אסור להפסיק בדיבור, אמנם אם השור הזיק אפי' פעם אחת יפסיק.

סימן ק"ה:

הלומד יחידי ויש עוד שהות לק"ש ותפילה אפי' התחיל ללמוד באיסור דהיינו שהגיע הזמן והוא בביתו ואינו רגיל ללכת לבית הכנסת להתפלל א"צ להפסיק. והא"ר כתב שלק"ש צריך להפסיק. ואם הוא לומד בבית המדרש של רבים מותר לכתחילה להתחיל אחרי שהגיע הזמן אם לא יעבור זמן ק"ש, דלא שייך דילמא מיטריד בגירסיה, או שלומד בביתו והתחיל בהתר, א"צ להפסיק אם יש עוד שהות, ואם התחיל ללמוד בביתו אחרי שהגיע הזמן, ואם לא ילמד עכשיו יתבטל מלימודו ולא ילמד כלל, אפשר דיש להקל להמשיך ללמוד, ואפשר שיותר טוב שיפסיק ויקרא ק"ש אף בלא תפילין ויחזור ללימודו, וצ"ע.

סימן ק"ז:

מתי חוזר ומתפלל

אין לחזור ולהתפלל פעם שניה אותה התפילה, ואפי' התפלל ביחיד ורוצה להתפלל בציבור, אבל אם מחדש בה דבר יכול להתפלל לשם נדבה כמה פעמים שירצה, אבל לשם חובה אסור. והב"י כתב בדעת הטור שאף אם לא מתכוון לנדבה מותר אם מחדש בה דבר, וברמב"ם משמע דאסור. ותפילת מוסף אפי' בר"ח וחוה"מ אין לחזור ולהתפלל בנדבה, ובשבת ויו"ט אינו מתפלל תפילת נדבה כלל.

המסופק אם התפלל חוזר ומתפלל, וא"צ לחדש דבר בתפילה השניה, ואין נ"מ אם אחת התפילות היא בציבור והשניה ביחיד, ומתנה שאם לא התפלל תהא לחובתו, ואם התפלל תהא נדבה. אמנם כתבו האחרונים שבשבת ויו"ט אינו חוזר אף בספק. ולענין ספק בתפילת ערבית בדרך החיים כתב שאינו חוזר, ובפמ"ג משמע שאינו חייב אבל לכתחילה נכון שיחזור גם במעריב, וכן משמע מהרמב"ם, ויותר טוב שיחדש דבר בחזרה. וכתב הבה"ל שגם בזמננו שייך דין זה לחזור ולהתפלל, ודלא כהח"י אדם. ולענין אם הוא חייב לחזור ולהתפלל הפמ"ג כתב שלרשב"א הו"י חייב והוא עצמו חולק על זה, והמאמר מרדכי כתב שאף להרשב"א אינו חייב, אלא שאם אינו חוזר מראה בעצמו שאינו חושש לתפילה.

אם התחיל להתפלל לשם חובה, ונזכר שכבר התפלל, אינו יכול לסיים לשם נדבה ואפי' ע"י חידוש, אלא פוסק אפי' באמצע ברכה, ואפי' בתפילת מעריב. ואם כשהתחיל היה מסופק ונזכר שהתפלל יכול לגמור בלא לחדש בה דבר, ומש"כ הלבוש שיחדש בה דבר, אפשר שהוא על הצד היותר טוב, והמאמר מרדכי כתב שמדינא צריך לחדש.

מה נקרא לחדש דבר - יכול לחדש דבר רק בברכות האמצעיות, ודי לחדש בברכה אחת מהם, אבל לא יחדש בג' ראשונות או בג' אחרונות. וצריך שהחידוש יהיה דבר שלא יהיה רגיל בו בתפילות החובה. וכתב הרמ"א ש"א שאינו נקרא חידוש אלא דבר שלא היה צריך לו קודם.

ציבור אין מתפללים נדבה כלל, אבל יחיד יכול להתפלל נדבה אף בציבור.

אין להתפלל נדבה ואפי' ע"י חידוש אלא כשיודע שיכול לכוון בתפילתו מתחילתה ועד סופה.

סימן ק"ח:

מתי מתפלל תפילת תשלומין

אם טעה שחשב שהתפלל ואח"כ נזכר שלא התפלל או ששכח להתפלל או נאנס כגון שהיה חולה או שיכור, מתפלל התפילה שאחריה ב' פעמים.

המתנה בין ב' תפילות - אם מתפלל ב' תפילות זו אחר זו, כגון שחרית ומוסף, או שטעה וצריך לחזור ולהתפלל, צריך להמתין בין זו לזו אחר שעקר רגליו ואמר עושה שלום וכו' כדי הילוך ד' אמות, כדי שתהא דעתו מיושבת להתפלל בלשון תחינה. ודין זה הוא אפי' אם מתפלל במקום שעקר רגליו לשם, אבל אם מתפלל באותו מקום צריך להמתין ד"א אפי' אינו רוצה להתפלל שנית. ואם בא להתפלל תפילת השלמה אחרי התפילה שחייב בה אם משלים ערבית בשחרית או שחרית במנחה צריך לומר אשרי בין זו לזו, אבל במשלים מנחה במעריב א"צ לומר אשרי, וימתין ד"א כנ"ל.

סימן ק"ו:

מי פטור ומי חייב בתפילה

מי שפטור מק"ש (עוסק או טרוד במצוה) כמבואר בס"ע ע' פטור גם מתפילה, ומי שחייב בק"ש חייב אף בתפילה, חוץ מהמלווים את המת שאין למיטה צורך בהם, שאע"פ שחייבים בק"ש פטורים מתפילה (כיון שהיא מדרבנן, וצריכה עמידה), ואם עבר זמן תפילה עי"ז א"צ להשלימה.

נשים ועבדים אע"פ שפטורים מק"ש חייבים בתפילה. ודעת הרמב"ם שרק זמני התפילה מדרבנן אבל עיקר תפילה היא דאורייתא ויכול להתפלל בכל נוסח ובכל זמן שירצה ודי בתפילה אחת ביום או בלילה, וכתב הרמ"א שעל פי סברא זו נהגו הנשים שלא להתפלל בתמידות אלא לומר איזה בקשה סמוך לנט"י, ויוצאות ידי החיוב דאורייתא, ואפשר שגם חכמים לא חייבו אותם יותר. אבל דעת הרמב"ן שעיקר חיוב התפילה הוא מדרבנן והם תיקנו להתפלל י"ח ברכות, שחרית ומנחה חובה וערבית רשות, ואף שנשים פטורות ממ"ע דרבנן שהזמן גרמא, מ"מ חייבו אותם בשחרית ומנחה כאנשים, וכן נהגו, וכן דעת רוב הפוסקים, ויש להזהיר הנשים שיתפללו, ויאמרו שמע ישראל ואמת ויציב ויסמכו גאולה לתפילה, ופטורות מתפילת ערבית, ולענין תפילת מוסף נחלקו הפוסקים.

קטנים שהגיעו לחינוך חייבים לחנכם להתפלל, אבל רשאי לתת להם לאכול לפני התפילה כמו לפני קידוש, ואסור לענותם.

מי שתורתו אומנותו כרשב"י וחבריו שלא היו עוסקים במלאכה ואין מבטלים מלימודם אפי' רגע, מפסיקים לק"ש וברכותיה ולא לתפילה, מפני שהיא דרבנן ואף למ"ד דאורייתא די בפעם אחת ביום, (ואף שהלומד ואינו מקיים נח לו שלא נברא, תפילה קלה שאינה אלא בקשת רחמים), אבל אנו מפסיקים אף לתפילה.

הלומד תורה לאחרים לא יפסיק לתפילה אפי' אם יעבור הזמן, ומפסיק רק לפסוק ראשון בק"ש, ויחפש הלכה שיש בה יציאת מצרים, (ואחר לימודו טוב שיקרא ק"ש אפי' עבר הזמן), ואם יש עוד שהות ביום אינו פוסק אפי' לפסוק ראשון, ודווקא אם לא ילמדו עכשיו יתבטלו ולא יוכל לקבצם אח"כ, אבל בלאו הכי פוסק אם יעבור זמן ק"ש ותפילה. ודעת הח"י אדם שבכל גוונא פוסק אם יעבור זמן תפילה, וכ"כ הר"ר בשם פסקי תוס', ולכו"ע אסור לו להתחיל ללמוד אם משער שיעבור הזמן, אלא יקרא ק"ש קודם. ואפשר שאין התהר להמשיך ללמד כשיעבור הזמן, אלא כשהתחיל לפני שהגיע הזמן, אבל אחר שהגיע הזמן אסור להתחיל אם משער שיעבור הזמן, אלא יקרא ק"ש קודם.

ואם היה אונן עיין סימן ע"א. ואם היה עוסק בצרכי ציבור עיין סי' צ"ג, וכתב הפמ"ג שנכון שישלים התפילה אך יתפלל בנדבה ויחדש בה דבר.

אם לא התפלל מחמת שלא היו לו מים לרחוץ ידיו דינו כאונס (ולכתחילה אין נכון לבטל התפילה משום מים), וכן אם דעתו לא היתה נכונה עליו כראוי מהני השלמה (אף שעשה שלא כדין).

אם לא התפלל במזיד אין לה השלמה, ויכול להתפלל לנדבה, ולשיטת השו"ע א"צ חידוש אם עושה כך בתפילה הסמוכה, והב"ח והגר"א פסקו שצריך חידוש.

מי שהתפלל ערבית סמוך לזמן ערבית ועדיין לא התפלל מנחה, אף שהיה לו להתפלל מנחה קודם, מ"מ אינו חשוב מזיד, ואף אי נימא שכיון שהתפלל ערבית עשאו לילה, יכול להתפלל השניה לתשלומי מנחה, ואם הוא ר"ח יזכיר יעלה ויבוא גם בשניה, ואם הוא שבת יתפלל גם השניה של שבת, ואם לא הזכיר ר"ח בראשונה לא יזכיר גם בשניה.

אם התפלל במקום שהיה ראוי להסתפק אם יש בו צואה, ומצא שם אח"כ צואה, וכבר עבר זמן תפילה, אין לו תשלומין.

מי שהיה עוסק בדבר מסוים, אפי' הוא מהדברים שאסור לעסוק בהם משהגיע זמן התפילה, והיה סבור שיש לו זמן להתפלל אח"כ, לא היה פושע ומשלים. וכן מי שהיה טרוד בצורך ממונו שלא יפסיד, או שהיה טרוד לקנות ולמכור סחורתו, חשיב אונס ויש לו תשלומין. ואם לא היה הנוק הממוני ברור נחלקו בזה האחרונים, ולמעשה יתפלל ויתנה. מיהו לכתחילה לא יעבור זמן תפילה משום הפסד מלמן, ואפשר שביותר מחומש אינו מחויב.

לברכות ק"ש לא שייך השלמה.

סדר תפילת התשלומין

יתפלל קודם התפילה שעומד בה ואח"כ לתשלומין, ואם היפך בין במזיד בין בשוגג לא יצא יד"ח תפילת תשלומין, וצריך לחזור ולהתפלל אותה. וי"א שא"צ לחזור אלא בגילה דעתו בפירוש שהראשונה היא השלמה, (כגון במוצאי שבת והבדיל רק בשניה), והלכה כדעה הראשונה, ומ"מ טוב שכשחוזר יתנה שאם אינו חייב תהא לנדבה. ואם התפלל שניהם בסתמא יצא לכ"ע, וילה"ס אם התחיל להתפלל תשלומין ונזכר באמצע אם יכול לסיימה לשם תשלומין. ואם התפלל הראשונה לשם חובה וטעה בה, והתפלל אחריה לתשלומין, יצא יד"ח התשלומין. אמנם אם לא כיוון בפירוש בשניה לתשלומין, טוב יותר שתעלה לשם חובה, ויתפלל אח"כ לתשלומין.

סמיכת תפילת התשלומין לתפילת החובה, וזמן ההשלמה - אסור להפסיק לכתחילה בין תפילת ההשלמה לתפילת החובה, ואפי' בלימוד, ומ"מ מותר לשמוע חזרת הש"ץ קודם. ואם שהה אחרי תפילת החובה י"א שאינו יכול להשלים, וי"א שבדיעבד יכול להשלים, אמנם לכתחילה אם לא התפלל מיד אחר התפילה החיובית עדיף שיתנה שאם אינו חייב יהיה לנדבה. אם עבר זמן תפילה כגון בשחרית אחר ד' שעות לא ישלים, (ובדרך החיים כתב שאם מתפלל אז שחרית ישלים גם ערבית, ולא הזכר זה בשאר האחרונים), וכן בערבית לא ישלים מנחה אחר חצות, והפמ"ג כתב שיכול להשלים כל הלילה, ושחרית יכול להשלים במנחה מחצי שעה אחר חצות עד בין השמשות, ואפי' התפלל מוסף באמצע.

כשמשלים תפילת ערבית בשחרית אין לאכול לפני תפילת ההשלמה, ואם התחיל נחלקו האחרונים אם מפסיק.

אמירת אשרי בהשלמה - בשחרית יאמר לפני ההשלמה תחנון ואשרי, ואח"כ ישלים ערבית. וגם כשמשלים שחרית במנחה יאמר לכתחילה אשרי לפני השניה, אבל מדינא די בהפסקה כדי הילוך ד"א. וכשמשלים מנחה בערבית כתב הרמ"א שיאמר ג"כ אשרי,

וי"א בשם המקובלים שאין לומר אשרי בערבית, ואיך שינהג האדם יש לו על מי לסמוך, אמנם אם הוא עדיין יום יאמר אשרי אף אחרי תפילת מנחה (כגון אם איחר למנחה יתפלל ואח"כ יאמר אשרי, אך כתב המ"א שמשמע בזוהר שבכהאי גוונא לא יאמרו לשם חובה ואז מותר אפי' בערבית).

אין יוצא יד"ח תשלומין בכונה לצאת בחזרת הש"ץ, אמנם השלמה של ערבית יכול לצאת בחזרת הש"ץ. והש"ץ עצמו יכול לצאת ויכוון לצאת יד"ח תשלומין וגם להוציא את מי שאינו בקי.

באיזה תפילה יכול להשלים

אין להשלים אלא בתפילה הסמוכה לה, אמנם אם רוצה יכול להתפלל אותה בנדבה ולחדש בה דבר, ונכון לעשות כך, וטוב שיתנה שאם הוא חייב יהיה לחובתו ואם לאו יהא בנדבה. ויתפלל מעריב ואח"כ ישלים מנחה ואח"כ שחרית. ואם הוא בר"ח יאמר בכלום יעלה ויבוא, ולא ישלים בשבת ויו"ט שאין מתפללים בהם נדבה.

תפילת מוסף אינה מועילה להשלמת תפילת שחרית, ואם שח שחרית והתפלל מוסף אם לא עבר הזמן יתפלל שחרית אחרי מוסף, ואם לא התפלל שחרית ומוסף יתפלל מנחה ואח"כ מוסף ואח"כ שחרית, ואם התפלל מוסף לפני מנחה יצא. ואם לא התפלל מוסף אין לה השלמה בלילה.

השלמת תפילות השונות זה מזה

השלמת תפילת חול בשבת - אם טעה ולא התפלל מנחה בערב שבת, מתפלל תפילת תשלומין של שבת, ואם התפלל השניה של חול פטור מלהתפלל, ואם הקדים של חול לא יצא יד"ח, אך אם עדיין היום גדול אלא שקיבל שבת ולא התפלל עדיין מנחה, לכתחילה יתפלל שתיים של שבת, ובדיעבד אם התפלל הראשונה לשם מנחה ואפי' התפלל של חול, אפשר שיצא כיון שהוא עדיין יום.

השלמת תפילה בר"ח - כתב הרמ"א שאם לא התפלל מנחה של ערב ר"ח, מתפלל של ר"ח שתיים, וכן פסקו האחרונים, ודלא כהסוברים שלא יאמר יעלה ויבוא בהשלמה. ואם לא הזכיר יעלה ויבוא בראשונה והזכיר בשניה צריך לחזור ולהתפלל, דגלי דעתיה שהקדים של תשלומין, אמנם אם משלים תפילת ר"ח (שהיה ר"ח ב' ימים ומשלים מנחה במעריב של היום השני) והזכיר יעלה ויבוא רק בשניה אינו חוזר, וכן אם כיון בפירוש שהראשונה לחובה והשניה לתשלומין יצא. ואם לא הזכיר יעלה ויבוא בשתייהן, או שהזכיר בראשונה ולא בשניה, א"צ לחזור. ודעת הכל בו שלכתחילה אינו מזכיר של ר"ח בשניה, והלכה כהרמ"א. ואם משלים ערבית של ר"ח בשחרית, ושכח יעלה ויבוא אינו חוזר וי"א שיחזור ויתפלל ויתנה, ודעבד כמו עבד. וכן אם שכח מנחה של א' דר"ח ומשלימה במעריב של ב' דר"ח, ושכח יעלה ויבוא, אינו חוזר.

השלמת תפילה במוצאי שבת - אם טעה ולא התפלל מנחה בשבת מתפלל במוצאי שבת שתיים, ומבדיל רק בראשונה, ואם הבדיל רק בשניה לא עלתה לו אלא השניה, אא"כ כיון שהראשונה למעריב והשניה לתשלומין, ואם הבדיל או לא הבדיל בשתייהן יצא, אא"כ כיון בפירוש שהראשונה לתשלומין. ואם לא הבדיל וטעם לפני ההבדלה על הכוס, מ"מ פטור מתפילת התשלומין. ואם התפלל בשבת מנחה ולא הזכיר שבת, שיטת ר"י שא"צ לחזור כיון שגם בחזרה לא יזכיר שבת, וחכמי פרוניצא סוברים שכיון שלא הזכיר שבת היו כמו שלא התפלל וצריך להשלים, והכריעו הפוסקים שיתפלל ויתנה, וא"צ לחדש בה דבר.

וכן הדין אם לא הזכיר יעלה ויבוא במנחה של ר"ח, נכון להשלים ולהתנות, (ואם גם בלילה הוא ר"ח לכו"ע ישלים, ואם שכח במנחה של יו"ט ראשון, נחלקו האחרונים אם ישלים בליל יו"ט שני). ואם שכח משיב הרוח וכדו' ישלים. ואם חל ר"ח בערב שבת ושכח יעלה ויבוא במנחה, לא ישלים כלל בליל שבת.

אם טעה ולא התפלל במוצאי שבת ומשלים בשחרית לא יאמר אתה חוננתנו אע"פ שלא הבדיל.

אם טעה ולא התפלל והחליפו לומר משיב הרוח או איפכא, או שהתחילו לומר ותן טל ומטר, יתפלל במנחה שתי תפילות שוות, ואם התפלל השניה כמו התפילה שהחסיר אינו חוזר.

כל מקום שיש מחלוקת יתפלל בנדבה ויתנה וא"צ לחדש דבר, אא"כ יחיד חולק על רבים או קטן על גדול.

הטועה ומזכיר מאורע של שאר ימים בתפילת השלמה, ונזכר אחרי שגמר הברכה או התפילה, לשיטת השו"ע לא הוי הפסק וא"צ לחזור. ורוב האחרונים סוברים דהוי הפסק וצריך לחזור לראש הברכה, ובג' ראשונות ואחרונות חוזר לתחילת השלש (ועיין סימן ק"ד). אמנם כתב הדרך החיים דזווקא שהזכיר דבר שקר כגון שאמר כתבנו לחיים או ביום ראש החודש הזה, אבל אם אמר רק זכרנו לחיים, או יעלה ויבוא עד ביום ראש החודש הזה, או אתה חוננתנו, אין דינו כשח. ואם מזכיר מה שהיה אומר בתפילה שאותה משלים לא הוי הפסק. וכתב החיי אדם שבין לגבי שיחה ובין לגבי הזכרה שלא בזמנה בדיעבד אם לא חזר וסיים הברכה אינו רשאי לחזור, וכ"ש אם השלים התפילה.

סימן ק"ט:

מתי צריך להמתין מלהתחיל תפילת י"ח

הנכנס לבית הכנסת ומצא ציבור מתפללים, לא יתחיל להתפלל אם עי"ז יפסיד ענית קדושה או קדיש או מודים, ולשיטת הרמ"א ה"ה אם יפסיד אמן דהקל הקדוש ושומע תפילה, וכתב המ"ב דה"ה ברכו. (ועיין במ"ב שמבאר איך כל אחד שייך בפני עצמו), ואם כבר שמע קדושה או שידוע שישמע אח"כ א"צ להמתין משום קדושה, וכן לגבי ברכו, אבל לגבי מודים צריך להמתין אפי' כמה פעמים (דהטעם מפני שלא יהא נראה ככופר אם אינו משתחוה), ולקדיש (איש"ר) צריך להמתין שהרי אין לו קצבה, ואפשר שהקדישים שאחרי עלינו אינם בכלל זה, כ"כ המ"א וש"א, והדרך החיים והח"א כתבו שבכל הקדישים אם שמע את הקדיש וענה איש"ר א"צ להמתין. (אם מסיים שמו"ע כשהחזן הגיע לאיש"ר יתחיל ביהא שמיא, ולא יענה אמן אא"כ יודע לכוון על מה הוא עונה).

אם נצרך להמתין בשחרית ימתין בשירה חדשה.

מודים - אם יכול להגיע בזמן אמירת הש"ץ למודים או לברכה ששוחין בה, א"צ להמתין משום מודים (ויאמר שומע תפילה עם הש"ץ). ואם טעה וסיים גאל ישראל שהוא צריך להתפלל מיד כדי לסמוך גאולה לתפילה, או שהשעה עוברת, יכול לשחות באמצע הברכות, אבל לא בתחילה וסוף אם לא באבות ובמודים, אמנם אין להתחיל בתפילה על דעת שישיחה באמצע ברכה.

סדר הקדימה - אם זמן תפילה עובר לא ימתין כלל, ואם יכול להמתין לחלק מהדברים הנ"ל, או ששומע שניהם משני מניינים, איש"ר עדיף מקדושה וממודים, וקדושה עדיף ממודים, ומודים וברכו עדיף משני אמנים (דהקל הקדוש ושומע תפילה), ואמנים אלו עדיפים מאחרים, ומודים וברכו מצדד הפמ"ג שמודים עדיף, והדרך החיים כתב שאם יכול להגיע

לאמצע ברכה ולשחות ברכו עדיף, ואיש"ר ושני האמנים עדיף מתפילה בציבור, וסמיכת גאולה לתפילה בשחרית עדיף מאיש"ר, ובלילה אפי' תפילה בציבור עדיפה מסמיכת גאולה לתפילה.

אם טבעו להאריך בתפילה ואינו יכול לסיים עד קדושה, ילה"ס אם מותר להתחיל עם הציבור בשוה.

תפילה עם הש"ץ - המתחיל להתפלל עם הש"ץ יאמר עם הש"ץ את הקדושה מילה במילה, וכן יאמר עמו לדור דור עד הקל הקדוש שיסיימה עם הש"ץ ולא יענה אמן, ואח"כ יתפלל בפני עצמו אם יכול לסיים לפני שיגיע הש"ץ לשומע תפילה, וי"א שיותר טוב להתפלל מילה במילה מלמהר לסיים, (ובתענית ציבור לא יאמר ענונו עם הש"ץ, ובמנחה יאמר בשומע תפילה), ויכוון לסיים עם הש"ץ שומע תפילה, וכשמגיע הש"ץ למודים יגיע גם הוא למודים או לכריעת הטוב שמך. וכתב הרמ"א שלכתחילה לא יתחיל לפני קדושה והקל הקדוש, (ואם נוהג לומר בעצמו נקדש א"צ להחמיר בזה, אך עיקר הדין שלא לומר נקדש). אא"כ השעה עוברת או כדי לסמוך גאולה לתפילה, והא"ר כתב שהוא לכתחילה, וה"ה אם אין לו עצה אחרת לאמירת קדושה, אמנם אם עמד להתפלל לפני הש"ץ והאריך או שעמד אחרי הש"ץ והש"ץ האריך אינו מותר לומר עם הש"ץ רק בדיעבד. והח"א כתב שבשחרית ודאי יש להקל, וה"ה במנחה אם יש קצת צורך, כגון שחושש שיתבלבל.

צירוף בב' קדושות - מי שעומד בתפילה והגיעו הציבור לקדושת ובא לציון או לקדושת יוצר אור, אינו אומר קדוש עמהם מפני שאין הקדושות שוות. ולענין צירוף קדושת שחרית ומוסף שיטת השו"ע שאין לומר עמהם אלא ישתוק ויכוון למה ששומע דשומע כעונה, ושיטת הרמ"א שיכול לומר עמהם דקדושתם שוה, וכן פסק הפמ"ג, ויאמר כל הנוסח של ה"כתר" או "נעריצך" שעיקר הקדושה הוא "קדוש קדוש קדוש" ושם הוא שוה.

סימן ק"י:

תפילת הבינו

מתי מתפלל הבינו - בשעת הדחק כגון בדרך או שהוא טרוד, וירא שיפסיקוהו עוברי דרכים, או שלא יוכל להתפלל בכונה תפילה ארוכה, (דאל"כ עדיף להתפלל י"ח ברכות בהליכה או בישיבה), או שרואה שזמן תפילה עובר, יתפלל הבינו. וכשיגיע לביתו א"צ לחזור ולהתפלל. ובזמננו לא נהגו להתפלל הבינו מחמת טירדה. ואביי לייט על המתפלל הבינו שלא בשעת הדחק, ומ"מ בדיעבד יצא, והא"ר מחמיר אפי' בדיעבד.

תפילת הבינו - מתפלל ג' ברכות ראשונות, ואח"כ אומר הבינו הכוללת כל הברכות האמצעיות (עיין טור וב"י נוסחה ופירושה), ואח"כ אומר ג' אחרונות. וצריך לאומרה מעומד, ואם אמרה מיושב אפשר שצריך לחזור ולהתפלל מעומד כשמגיע לביתו.

מתי אין מתפללים הבינו - אין מתפלל הבינו בימות הגשמים מפני ותן טל ומטר, ובמוצאי שבת ויו"ט מפני הבדלה, ורעק"א מסתפק מה יעשה אם השעה עוברת, ואין לכוללם בברכת הבינו, אבל יכול לקצר כל ברכה ולכלול בתוכם שאלת גשמים והבדלה, אם הוא חולה או במקום דחק גדול.

פועל העושה מלאכה אצל בעה"ב, אם אינו נתן להם שכר חוץ מסעודתם מתפללים שמונה עשרה ג"פ ביום, אבל אין יורדים לפני התיבה ואין נושאים את כפיהם, שזהו עיכוב גדול ומקפיד. ואם נותן להם שכר חוץ מסעודתם מתפללים הבינו (בימות החמה

וכנ"ל), ובזמננו אין דרך להקפיד ומתפללים שמונה עשרה ושאר נוסח התפילה ויזהרו להתפלל בזמן התפילה, ומותרים לילך לבית הכנסת להתפלל בזמננו, אם אין בעה"ב מקפיד, ונחלקו האחרונים אם יורד לפני התיבה, ואין להחמיר אם עי"ז לא יתאחר הזמן יותר.

תפילת צרכי עמך מרובים - ההולך במקום גדודי חיה וליסטים שאין דעתו מיושבת כלל, מתפלל צרכי עמך מרובים וכו', בלא ג' ראשונות ואחרונות, ומתפלל מהלך ואם יכול לעמוד עומד, וכשמגיע לישוב אם לא עבר זמנה חוזר ומתפלל שמונה עשרה, ואם לא חזר להתפלל בשוגג דינו כשכח וחייב בתשלומין. ואם הוא מוכרח לצאת לדרך למקום גדודי חיה וליסטים אחר שכבר התפלל אפשר דא"צ להתפלל תפילת הדרך אלא תפילה קצרה זו. ואם התפלל תפילת הדרך ונודע לו שהוא מקום גדודי חיה וליסטים א"צ להתפלל תפילה זו, שכבר היא כלולה בהצילנו וכו'.

תפילת הדרך

היוצא לדרך אפי' אחר שמונה עשרה מתפלל יה"ר מלפניך ד' אלוקינו ואלוקי אבותינו שתולכנו לשלום וכו', וצריך לומר הנוסח בלשון רבים חוץ מ"ותתנני לחן", ואם אמרה בלשון יחיד יצא, (והמתפלל איזה בקשה בעד עצמו א"צ לאומרה בלשון רבים).

אם צריך לעמוד - עדיף לעמוד מהליכתו כשאומרה, ואם העיכוב מטרידו מותר לומר מהלך או מיושב, ואם היה רוכב ע"ג בהמה או במרכבה א"צ לירד אלא יעמיד הבהמה אם אפשר לו.

מתי חוזר ואומרה - א"צ לומר תפילת הדרך אלא פעם אחת בכל יום שהוא בדרך, ואפי' נח באמצע היום בעיר א"צ לחזור ולאומרה, ואם היה דעתו ללון ונמלך צריך לחזור ולאומרה משום הסח הדעת, ואם הלך גם בלילה ונח מעט באושפיזא יאמרה בבוקר בלא חתימה, ואם לן באושפיזא אף שיוצא קודם אור הבוקר נראה שצריך לאומרה כשיוצא, ואפי' את"ל שעדיף להמתין עד אור היום, עכ"פ אם אז לא יוכל לאומרה מוטב שיאמרה קודם שהאיר היום.

אם צריך לסומכה לברכה אחרת - עדיף לסמוך ברכה זו לברכה אחרת (ומהר"ם מרוטנבורק אם היה הולך לפני התפילה היה סומכה להגומל חסדים טובים, אך אם יוצא לדרך אחרי התפילה אין לאומרה קודם שהחזיק בדרך), ויכול לסומכה לברכה אחרונה או לאשר יצר, ואם אינו יכול לסומכה אינו מעכב.

מקום אמירתה - אומר אותה אחרי שהחזיק בדרך ע' אמה ומעט יותר אחרי שכלו הבתים, והט"ז מתייר גם בתוך העיר אם גמר בליבו והכין עצמו לצאת, והרבה אחרונים כתבו שלכתחילה אין לסמוך על דבריו. ואם כבר החזיק בדרך ולן בעיר מותר לאומרה אף כשמכין עצמו לצאת. ואין לאומרה אא"כ הולך פרסה (ח' אלפים אמה), ובפחות מכך לא יחתום בברוך אא"כ המקום מוחזק למקום סכנה. ואין חילוק בזה בין הולך לספינה או רכבת, ולכתחילה יאמרה בפרסה ראשונה, ובדיעבד יש לברך אא"כ לא נשאר לו פרסה שאז אין לברך אפי' כוונתו ליסע אא"כ מעיר זו עוד כמה פרסאות. ואם נוסע פרסה דרך עיר או ליד איזה עיר לכאן לא יאמר תפילת הדרך בחתימה, וצ"ע.

הנהגת ההולך בדרך - יעסוק בתורה בדרך, כי המהלך בדרך ומפנה ליבו לבטלה מתחייב בנפשו, אבל לא יעיין בהלכה שמא יטרד, ואם הוא יושב בעגלה ואדם אחר מנהיג את הסוסים אפשר דמותו אף לעיין. וירעיב עצמו מעט, ויזהר שיהיה עמו פת אפי' הולך למקום קרוב, ונכון שיקח עמו הטלית ותפילין, אפי' דעתו לחזור היום והמקום קרוב, ואף שסומך שיקח מאחרים שמא יפסיד עי"ז זמן ק"ש ותפילה, או שיהיה הקשר גדול ממידתו. נוהגים ליטול רשות מן הגדולים ולהתברך כשהולך בדרך. ויכנס בכי טוב ויצא בכי טוב (הנץ החמה ותחילת השקיעה), אמנם סמוך לעיר שיודע להזהר מהפחיתים מותר ללכת עם עוד אדם. הנפטר מחבירו יאמר לו לך

לשלום ולא לך בשלום, והנפטר מן המת יאמר לו לך בשלום ולא לך לשלום.

תפילת בית המדרש - הנכנס לבית המדרש או שלומד ביחידות יתפלל יה"ר... שלא אכשל בדבר הלכה, ותאיר עיני במאור תורתך ותצילני מכל מכשול וטעות הן בדיני איסור והתר הן בדיני ממונות הן בהוראה הן בלימוד, ואין בה חתימה, והאריז"ל היה אומרה בכל בוקר ואומר אחריה "כי ד' יתן חכמה, מפיו דעת ותבונה" ו"גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך", וכשהוא לומד בחבורה צריך לבקש שלא ישמח בתקלתם ולא ישמחו בתקלתו. וביציאתו יאמר מודה אני... ששמת חלקי מיושבי בית המדרש. וכתב הרמב"ם שתפילות אלו חובה, ויתפלל יושב או עומד כפי הזדמן, ולא יכוון למזרח או למערב, ולא ישתחוה.

סימן קי"א:

סמיכת גאולה לתפילה

צריך לסמוך גאולה לתפילה, ולא יפסיק ביניהם, ואפי' בשתיקה יותר מכדי דיבור (היינו כדי שאלת תלמיד לרב) לא יפסיק לכתחילה, ולא יענה קדיש וקדושה.

אמירת אמן אחר גאל ישראל - לשיטת השו"ע לא יענה אפי' אחר הש"ץ, והרמ"א כתב שמותר לענות אמן זה, וכן נוהגים לענות אחר החזן, אך לא יענה אחר עצמו.

שבת - י"א שבשבת א"צ לסמוך גאולה לתפילה דשבת לא זמן צרה, והב"י חולק וסובר שגם בשבת יש לסמוך, וכתב הרמ"א דטוב להחמיר, אם לא במקום שצריך להפסיק לענית איש"ר וקדושה וברכו. ואם מצא צבור שקראו ק"ש י"א שבשבת להרמ"א יש להקל בזה, ולהשאגת אריה אין להקל בזה, וכן המנהג.

ד' שפתי תפתח - פסוק ד' שפתי תפתח אינו הפסק, כיון שהוא מכלל התפילה, אבל לא יאמר שאר פסוקים, ואפי' במעריב קודם שמונה עשרה יש ליהדר בזה. (במוסף ומנחה מותר לומר פסוקים לפני ד' שפתי תפתח אבל לא אחרי). והש"ץ יאמרו כשמתחיל חזרת הש"ץ וטוב שיאמרו בלחש, ושאר פסוקים א"צ לומר ואם רוצה רשאי. ואין לש"ץ להפסיק לפני חזרת הש"ץ רק לדבר מצוה כעניית איש"ר ולא לדבר הרשות. וילה"ס אם מי שלא אמר ד' שפתי תפתח מיקרי חסרון בעצם התפילה או לא, ומסתבר שא"צ לחזור בשביל זה.

סמיכת גאולה לתפילה עדיפה מתפילה בציבור, ודווקא בשחרית אבל בערבית עדיף להתפלל בציבור.

סימן קי"ב:

שאלת צרכיו בתפילה - אין לשאול צרכי יחיד לא בג' ראשונות ולא בג' אחרונות, מפני שהם שבח המקום (כעבד וכו'), וצרכי ציבור שרי.

אמירת פיוטים וקרבן בתפילה - שיטת השו"ע שאין לומר פיוטים וקרבן בתפילה, ושיטת הרמ"א שמותר לאומרה וכן המנהג, וכן הרדב"ז והחוות יאיר כתבו שמותר לאומרה ואין לשנות. אך יזהר שלא יפסיד עי"ז זמן ק"ש ותפילה, ושלא יתענה עי"ז עד חצות, ואם רואה שהציבור מאחרים זמן ק"ש, יתפלל כסדר עד ד'

אלוקיכם אמת, וימתין שם בשתיקה ולא ידבר אפי' ד"ת, עד שיגיע הש"ץ לשם.

סימן קי"ג:

דיני הכרעות בתפילת שמונה עשרה

מתי כורעים - בברכת אבות ובמודים כורע בתחילת הברכה ובסופה, ובשאר ברכות אין לכרוע בתחילה וסוף, להא"ר האיסור הוא בברוך אתה אבל בסוף ממש יכול לכרוע, והפמ"ג מפקפק בזה, וי"א שגם בשאר ברכות שאינם מ"ח ברכות אין לכרוע בתחילה וסוף, אבל באמצע הברכות יכול לכרוע (ודלא כיפה עיניים שגמגם לאסור). ואין לכרוע במקומות שלא תיקנו חכמים, והכורע ב"וכל קומה לפניך תשתחוה" או ב"ולך לבדך אנחנו מודים" או בהודאה דהלל וברכת המזון, הרי זה מגונה שהם דרך שבח והלול. ולא ישחה בולירושלים או בבונה ירושלים (ודלא כמהרי"ל), וכתב המ"א שיכול לשחות מעט. ונהגו לכרוע בברכו ויש סמך למנהג זה, ומנהג ישראל תורה. וכל זה בתפילת י"ח אבל במקום אחר יכול לכרוע ולהשתחוות כרצונו, (ור"ע היה כורע ומשתחוה אחר שסיים י"ח ברכות), וכן כשאומר ואנחנו כורעים יכול לכרוע.

בר"ה ויוה"כ הנהגים לכרוע באמירת זכרנו ומי כמוך, יזקפו כמה תיבות לפני סיום ברכת אבות, כדי שיהא נראה שחוזר וכורע משום החיוב, ומפני שצריך לכרוע בברוך ולזקוף בשם, וכן יזקוף לפני ברכת מחיה המתים כדי שלא יוסיף כריעה בסוף ברכה. וכן אלו הנהגים לכרוע כל התפילה, צריכים לזקוף בתחילת כל ברכה ובסופה.

צורת הכריעה - צריך שיכרע עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה, והיינו שיבלטו קשרי החוליות, וכן הדין בכריעה שעושה בסיום התפילה, ויכוף גם ראשו כאגמון, ולא ישחה כ"כ עד שיהיה פיו כנגד החגור של המכנסיים דמחזי כיוהרא. וזקן וחולה שאינו יכול לכרוע כנ"ל כיון שהרכין ראשו והראה שהוא חפץ לכרוע דיו. ויכרע במהירות בפעם אחת ויזקוף בנחת ראשו ואח"כ גופו. ויכרע בברוך בברכיו וכשאומר אתה ישחה, וכשאומר מודים יכרע ראשו וגופו יחד, והזקיפה היא כשאומר את השם. ואם רוצה להשאר כל הברכה בכריעה (כגון בר"ה ויוה"כ) א"צ לזקוף בשם, אמנם בסוף ברכה צריך לזקוף מפני הברכה שאחריה יש לזקוף בשם.

כריעה כשיש עכו"ם כנגדו - אם יש עכו"ם כנגדו ותמונת עבודת כוכבים בידו, לא יכרע אע"פ שליבו לשמים. והמ"א מתיר בשר והמוגן גבורים כתב שחלילה להקל בזה ובפרט בעת התפילה.

הוספת שבחים - אין להוסיף על תארויו של הקב"ה יותר מ"הגדול הגבור והנורא", ודווקא בתפילה אבל בתחנונים שרי, ומ"מ נכון שיאמר אותם בפסוקים.

סימן קי"ד:

הזכרת רוח גשם וטל

תחילת ההזכרה - בתפילת מוסף של יו"ט האחרון של חג מתחילים לומר משיב הרוח בתחית המתים (לפי שהגשמים הם חיים לעולם כתחית המתים), ואין מזכירים בתחילת סוכות לפי שהגשמים סימן קללה בחג, ובליל יו"ט אחרון אין כל העם בבית

הכנסת, ובשחרית הש"ץ אינו יכול להכריז מפני שצריך לסמוך גאולה לתפילה (ואם הזכיר במעריב או בשחרית אינו חוזר).

הכרזה על אמירת משיב הרוח - אסור להזכיר משיב הרוח לפני הכרזת החזן, ועל כן מכריז החזן או השמש לפני התפילה לומר משיב הרוח ומוריד הגשם (ולא מספיק להכריז רק משיב הרוח כי יש שאומרים זאת גם בקיץ), ואם לא הכריזו לא יאמרו הציבור או החזן, ורק בחזרת הש"ץ יאמר משיב הרוח. ואם אחד המתפללים אמר משיב הרוח בקול באמצע התפילה כתב החי"א דהוי כהכרזה, אף שאין לעשות כך, וכתב המ"ב דמ"מ א"צ לחזור אם לא הזכיר, וגם להח"א אין חובה להזכיר אלא שמותר להזכיר. ודעת הפר"ח שציבור יכולים להזכיר בלי הכרזה, ואנו אין לנו אלא פסק השו"ע.

מתי יזכיר מי שמתפלל בלא מנין - זקן או חולה או אנוס אפי' מתפלל בביתו לא יקדים תפילתו לתפילת הציבור, לפי שאסור להזכיר לפני הש"ץ, ואם יודע שכבר הזכיר הש"ץ יכול להזכיר אע"פ שלא שמע, ובישובים שאין מנין ימתינו מלהתפלל מוסף עד סמוך לסוף שש שעות שאז ודאי יכולים לומר משיב הרוח. ואם במנין הקודם כבר הכריזו לומר משיב הרוח, ילה"ס אם זה מועיל למנין השני.

סיום ההזכרה - פוסקים להזכיר במוסף של יו"ט ראשון של פסח, (ואין פוסקים מבערב כנ"ל, ואם טעה והפסיק אז, אינו חוזר), וזה למנהג שמזכירים בקיץ מוריד הטל, והש"ץ מכריז קודם מוסף מוריד הטל, אבל למנהגו שאין אומרים מוריד הטל, יאמרו משיב הרוח במוסף בלחש וגם הש"ץ יאמרו, ובחזרת הש"ץ יפסיק מלאומרו, ובמנחה גם הקהל לא יאמרו. ויחיד שנתעכב מלהתפלל וכבר פסק הש"ץ מלהזכיר גשם גם הוא לא יזכיר, ויחיד הדר בישוב ימהר להתפלל לפני הקהילות, ואם הוא מסתפק אם כבר התפללו עדיף שלא יזכיר. וילה"ס אם מועילה לזה הכרזה של המנין הראשון, וטוב ליזהר שלא לעשות מנין ראשון בבית הכנסת ביו"ט ראשון של פסח.

דיני טעות בהזכרה

טעות במשיב הרוח או מוריד הטל - אם הזכיר רוח בימות החמה, או שלא הזכיר בימות הגשמים, אינו חוזר, וכן אם הזכיר טל בימות הגשמים או שלא הזכירו בימות החמה, ואפי' עדיין לא סיים הברכה. וכתב הרמ"א שאנו לא מזכירים טל בימות החמה או הגשמים, ורק בשאלה מזכירים טל בימות הגשמים כדי שיהיה הטל לברכה, ומ"מ בידעבד אם אמר בימות החמה בהזכרה או בשאלה אין מחזירים אותו.

טעה ואמר מוריד הגשם בימות החמה ואפי' בתפילה הראשונה שפוסק בה (לשו"ע מוסף ולרמ"א מנחה והש"ץ בחזרת מוסף), מחזירים אותו לראש הברכה, ואם חזר לרב להושיע אין מחזירים אותו, ואם סיים הברכה חוזר לראש התפילה, ואפי' לא התחיל הברכה שאחריה, וכן יש לנהוג, ויש חולקים. וא"צ לומר ד' שפתי תפתח, ואם אמר בא"י לפמ"ג חוזר לראש התפילה, ולשע"ת והחי"א יסיים למדני חוקק ויחזור לאתה גבור, ואפי' אם צריכים גשם (ואפי' כל המדינה מתענים ומתפללים על הגשמים) מחזירים אותו, בין אם הזכיר רק גשם בין אם הזכיר גשם וטל. וכן במדינותינו שצריכים מטר בין פסח לעצרת צריך לחזור, אך כשיש עזירת גשמים והתפלל והזכיר גשם צ"ע אם חוזר (ואם לא שאל מטר ממ"ג לא יצא יד"ח), ויותר נראה שיתפלל בתורת נדבה.

אם לא הזכיר גשמים בימות הגשמים ולא הזכיר גם טל, אם סיים את הברכה והתחיל אפי' תיבה אחת מאתה קדוש או שאמר נקדש, חוזר לראש התפילה, (ואפי' בתפילה ראשונה, ואפי' אמר תיבות משיב הרוח), ובתפילת ערבית של שבת מצדד רעק"א שאינו חוזר, ואם הוא עדיין באמצע הברכה יאמר במקום שנזכר, (ואם נזכר אחרי ונאמן אתה יחזור ויאמרו אחרי ההזכרה), ואם נזכר אחרי סיום הברכה ולא התחיל הברכה שאחריה מזכיר אחרי הברכה, ואינו חותם אלא ממשיך אתה קדוש, ויש חולקים בזה על השו"ע, אך קשה מאד להכריע נגד

השו"ע אחרי שהרבה אחרונים פסקו כמותו, מ"מ נראה שאם נזכר אחרי אמירת בא"י יסיים למדני חוקך ויגמור כסדר. ואם לא הזכיר גשם אך הזכיר מוריד הטל אין מחזירים אותו אם כבר הזכיר השם של סיום הברכה.

ג' ברכות ראשונות ואחרונות חשובות כברכה אחת, ואם טעה בחתימת ברכות אלו ולא נזכר עד לאחר כדי דיבור חוזר לתחילת אותם ג' ברכות, ואם טעה באמצע הברכות אינו מעכב. אמנם אם הזכיר גשם בימות החמה חוזר לראש הברכה ולא לראש התפילה, דכיון שלא סיים הברכה אינו טעות גמור, וה"ה אם שח או הזכיר מאורע של שאר ימים חוזר לתחילת הברכה.

מתי יכול להשלים בהמשך אותה ברכה או אחרי סיומה - אם שכח יעלה ויבוא בשחרית או מנחה של ר"ח, ונזכר אחרי סיום הברכה, אומרו במקומו וממשיך מודים, שכיון שלא התחיל ברכה אחרת אינו נקרא סיום הברכה לגבי דברים שמחזירים אותו, (ואם אמר בא"י יסיים למדני חוקך ויחזור ויאמר יעלה ויבוא ותחינה כסדר) אמנם דברים שאין מחזירים אותו (אתה חוננתנו, על הניסים, יעלה ויבוא בערבית של ר"ח וכדו') אין לאומרים אם כבר סיים את הברכה, וסיום הברכה היינו שהזכיר את השם, וי"א שגם בדברים שמחזירים אותו אין לאומרים אחרי סיום הברכה, ונראה שאם הזכיר השם יסיים למדני חוקך ודינו כאילו הוא באמצע הברכה, וכן בשאר דברים שמחזירים אותו. ולענין אם שכח לשאול מטר, אם נזכר לפני סיום הברכה יאמרו שם ויגמור כסדר, וי"א שיכול לשאול אחר ושבועו מטובה. ואם סיים הברכה לא ישאל שם אף שלא התחיל תקע לא יאמרו שם כי יכול לשאול בשומע תפילה. ואם שכח על הניסים אם נזכר לפני סיום הברכה יחזור ויאמר ועל כולם. וכתבו האחרונים שאם נזכר באמצע ענין יסיימו ואח"כ יזכרו.

טעות במזיד - כל הדינים הנ"ל היינו בטעה בשוגג, אבל בטעה במזיד ומתכוון חוזר לראש.

ספק אם טעה

אם נסתפק אם הזכיר גשם בימות החמה כפי רגילותו מימי החורף, או שנסתפק אם אמר מוריד הגשם בימות הגשמים (ולא הזכיר טל, דאם הזכיר אינו חוזר), עד ל' יום הוא בחזקת שהזכיר כמו רגילותו וצריך לחזור, ולאחר ל' יום כבר הורגל לומר כהלכה ואינו חוזר.

ל' יום או צ' תפילות - ונחלקו האחרונים אם הכונה לצ' תפילות ולפי זה די בפחות מל' יום ולענין שאלת גשמים צריך יותר מל' יום,

או שבכל גוונא צריך ל' יום וגם היום הראשון מצטרף, ויש להקל כשני השיטות דספק ברכות להקל. וכתב הט"ז שאם לא התפלל יום או יומיים א"צ להשלים יום אחר כנגדם, וכ"ש אם שאל גשמים בשומע תפילה, והאחרונים מפקפקים בזה. וילה"ס לדעת הט"ז אם מצרפים ב' ימים טובים ראשונים של פסח, להסוברים שהולכים אחר ל' יום בין להקל בין להחמיר.

הרגל שלא בשעת התפילה - אם מרגיל עצמו ביו"ט ראשון של פסח, ואומר צ' פעמים ממחיה מתים אתה עד מוריד הטל, או אמר כך מ"ה פעמים אחר ט"ו יום, דינו כמו שהורגל ל' יום שאם הוא מסתפק אם הזכיר גשם אינו חוזר. וכן בברך עלינו יכול לומר מ"ואת כל מיני תבואתה" ויאמר ותן ברכה או ותן טל ומטר. והחת"ס כתב שיאמר ק"א פעמים, ואין להחמיר נגד השו"ע. והרמ"א כתב שגם למנהגו שלא לומר מוריד הטל יכול להרגיל עצמו שלא לומר, ויאמר תיבות מכלכל חיים, ויש חולקים.

סימן קט"ו

ברכת אתה חונן - הבינה והשכל הוא מותר האדם מן הבהמה, ולכן קבעו ברכת אתה חונן ראש לברכות האמצעיות, שאם אין בינה אין תפילה. וצריך לכוון בברכה זו כראוי שיהיה לאדם דעה למאוס ברע ולבחור בטוב. ומבדילים בברכה זו כי הבדלה בין דברים היא חכמה. י"א לומר חננו מאתך וי"א לומר וחננו מאתך.

סדר וכוונת המשך הברכות - ואח"כ השיבנו שע"י הדעת נותן ליבו על חטאו, וכוונת הברכה שיכניע וישפיל גאות יצרו, ומזכירים בה אבינו כי האב חייב ללמד את בנו. ובסלח לנו צריך להעלות על ליבו חטאיו, ומזכירים בה אבינו כדי לעורר רחמי האב על הבן שהסליחה צריכה רחמים. ברכת רפאינו אחר הגאולה כי כשהאדם בצער אינו מבריא, ועיקר כוונתו יהיה להיות בריא לצורך עבודת ד'. ופרנסה אחר הרפואה כי החולה אינו מבקש על המזון, ויכוון שתהיה פרנסתו בנחת ובהתר.

שמירת הלשון:

פרק ה': גודל חיוב החזקת תורה - מכל מה שהארכנו בגודל מעלת התורה שהיא עיקר הכל, נוכל להבין גודל החיוב להחזיק את התורה שלא תמוט, ולא מיבעיא האנשים שטרודים בענייני העולם שיעשו כך כדי להנצל מעונש ביטול תורה, אלא אפי' לומדי התורה חייבים להחזיק תורה, ואם הוא יכול ואינו עושה הרי הוא בכלל "ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת", והמחזיק תורה ומהנהגת"ח מנכסיו מעלה עליו הכתוב כאילו מתדבק בשכינה, וכל מה שהאדם מחסר מעצמו כדי לתת לעמלי תורה לטובתו הוא עושה ומרבה לעצמו עושר בעוה"ז ושכר טוב לעוה"ב, ואינו מתחסר כלום מחמת זה, וחבירו הלומד נקרא על שמו, וזוכה עבור זה לבנים טובים וקדושים. וכבר הזהיר הקב"ה על הלויים "השמר לך פן תעזוב את הלוי" וכעין זה רצון ד' שנחזיק את האנשים הפורשים מענייני העולם לעבוד את ד', וכמ"ש הרמב"ם ולא שבט לוי בלבד וכו'. ובכלל החזקת ת"ח להשיא לו בתו, אפי' צריך להזיל על זה סך רב מנכסיו, ועי"ז יצמחו דורות של יראי השם (ובזמננו באיזה מקומות ירד קרן התורה לעפר, וקשה למצוא שידוך ללומדי התורה, וזה גורם לרפיון בלימוד התורה, ואוי לאותה בושה על עלבון התורה).

פרק ו': מצוה רבה להעמיד בכל עיר ישיבות לנערים, שאם אין גדיים אין תישים, ועיקר דבר זה הוא תלוי באנשים החשובים שבעיר, שבידם לתקן. אך עצת היצר היא שיחשוב שדבריו לא יתקבלו (אמנם כאשר יגעו בכבודו לא יחשוב כך...), ולכן יש להשתדל בזה כדי שלא יתבעו ממנו על דמי ישראל שבעוון ביטול תורה בנים מתים, וגם למען כבוד ד' ותורתו, ואז אין קץ לשכרו, ונטל שכר כנגד כולם. ואף שהדבר אינו קל אל יתעצל, וידע כי לפום צערא אגרא, ואם יתבזה מחמת זה לא יחוש, וידע כי עי"ז שכרו גדול יותר, וטוב אחת בצער ממאה שלא בצער, והמחזיק לומדי תורה בעוה"ז זוכה לעתיד לדעת את התורה.

פרק ז': גודל החובה לשלוח בניו ללמוד תורה - יש אנשים המרפים ידיהם מן התורה ואינם מתבוננים בעונש הגדול על ביטול תורה, ואינא במדרש בא וראה כמה קשה יום הדין וכו' בא מי שיש בידו מקרא ואין בידו משנה, הקב"ה הופך פניו ממנו ומצרי גיהנום מתגברים בו

וכו', ויש אנשים שגם את בניהם אינם מחזיקים לתורה אף שחובת האב אם יכול ללמד את בנו בשכר עד שידע מקרא ומשנה הלכות ואגדות, וכמה האב מוסר נפשו לטובת בנו, ומוכן לעשות דברים שלא כדין עבור בנו, ובזה הוא מתרפה. ובאמת כל מזונותיו של אדם קצובים חוץ מ... והוצאת בניו לת"ת, שאם פחת פוחתין לו ואם הוסיף מוסיפין לו. והמלמד בנו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו קיבלה מהר סיני, וזוכה הוא ובניו לאריכות ימים ולהנצל מן הגיהנום, ולפעמים זוכה להמנות בגלל זה בין הצדיקים (כדמצינו בנחום הפקולי), וזוכה לכל השכר של מחזיק תורה וכדלעיל, והקב"ה נושא לו פנים. ומאידיך המעביר בנו מת"ת נאבד מהעוה"ז והעוה"ב. ומזה תוכחת מגולה למעבירים בניהם מת"ת בגיל י"ד ט"ו, ועי"ז נשארים מנוערים מתורה ומצוות. ויש שמורים התר שבכל מקרה בנם לא יהיה רב, אך האמת שחובת האדם לדעת איך לעבוד את ד' ולהנצל מהיצר שסכנתו עצומה, ומביא את האדם להפסיד הרבה מצוות, וגם המצוות שיעשה יהיו בלי שמחה יראה ואהבה, וגם לא ידע לעשותם כדין (וכגון מצות תפילין שצריך שיהיו מרובעים כדין, ויהיו הרצועות שחורות, ויהיה של ראש כולו על הראש ולא על המצח, והקשר יהיה כנגד הפנים ושל יד יהיה כולו על מקום הקיבורת, וצריך לזיזו בזה בכל זמן ק"ש ותפילה. וכן בק"ש יש לדקדק לקבל על עצמו עומ"ש, ולהשמיע לאזנו ולדקדק באותיותיה ולקרותה בזמנה, וכן בשאר מצוות ודאי יחסר לו אם לא ילמד כראוי), ולעת"ל כל אחד יראה איזה חסרון היה במצוותיו, וכמו שדורות הראשונים היו שולחים בניהם לת"ת אף שידעו שאחד מאלף יוצא להוראה, כי גם אם יגדל הבן ויהיה לו עסק ויקבע מעט זמן ללימוד ואפי" רק בשבת, כדאי הוא כל הכוחות שעמל האב עליו, והמרחם על בניו ואינו שולחם לת"ת הרי הוא אכזרי, על כן יראה כל אדם להחזיק בנו לתורה והקב"ה יסייע ביזו.

פרק ח': על האדם ללמד בנו תורה ולא לחשב חשבונות אחרים על עתידו - ויש האומרים שצריכים להכין את בניהם וללמדם חכמות אולי יצטרכו לילך לצבא, אמנם זה אינו סיבה שלא ללמדם כלל, (ועוד שהצורך בלימוד התורה הוא ודאי והוא טוב ומועיל יותר מכל ענייני העוה"ז, ויתבונן האדם בגודל שכר עוה"ב שאפי" אם ינתן לאדם כל העוה"ז ותענוגיו אינו מספיק אפי" לשכר מצוה אחת), ובזמננו אין הגזירות קשות כ"כ ומניחים ללמוד תורה ולעבוד את ד', וא"כ איך אנחנו נרפים יותר מהדורות הקודמים שהיו כופים אותם לבטל התורה והמצוות, והיא עצת היצר כי יודע שהתורה היא כלי הזין להלחם נגדו, ורוצה לבטלה כדי שיוכל לנצח.

זכות אבות מועילה כשאנו הולכים בדרכי אבות - אנו מתפללים שיזכור ד' לנו זכות אבות, ואין זכות אבות מועילה אלא אם אנו הולכים בדרכיהם, ומצינו שמסר אברהם בנו לעקידה, והנסיין היה מה שנתרצה לזה באהבה גמורה, וא"כ כ"ש שהיה מוסר בנו לתורה בלי חשבונות שיוקל לו אם ילמדו שאר דברים, וכן יצחק הלך עקידה בלב שלם, וודאי לא היה מונע מעבודת ד' בשביל דברים קטנים, וא"כ אנו שמזכירים זכות אבות עלינו לילך בדרכיהם ולא למנוע מתורה ומצוות עבור שום דבר.

פרק ט': וכן מצינו אצל יעקב שהלך י"ד שנה ללמוד תורה אף שהיה בן ס"ג ולא היה לו שום זרע, והיה עליו להעמיד את האומה הישראלית, ובכל זאת מחמת שידע שלבן לא יתן לו בתו בחינם ויצטרך לעבוד אצלו, וירצה להאבידו מן העולם, וגם ביתו מלא טומאת טרפים, ואינו יכול לעומד נגד טומאה זו בלי קדושת התורה, ולכן הקדים ללמוד י"ד שנה (כנגד הי"ד שנים שהיה מוכרח להיות אצל לבן עד לידת יוסף) בלי לישן שינת קבע, וא"כ גם אנו צריכים ללכת בדרכיו ולהרגיל בנינו לתורה ומצוות עד שנת כ"א, שגם אם יוכרח ללכת לעבודת הקיסר ולא יוכל ללמוד לא תסור ממנו קדושת התורה, ויתן ד' חינו בלב המלכות, ויצליח ד' דרכו אחרי שיחזור, וזהו עצת היצר לחשוב רק על ההצלחה הזמנית, ועל זה אמרו הוי מחשב הפסד מצוה (הגדול, בעוה"ב), כנגד שכרה (הקטן, בעוה"ז), ושכר עבירה (הקטן, בעוה"ז), כנגד הפסדה (הגדול, בעוה"ב), וכן בעניינינו יעריך גודל השכר בעוה"ב אם הבן מקיים מצוות כראוי, והעונש הנצחי שמגיע לאדם אם אין הבן הולך בדרך הישר, ועי" התבוננות בזה ירף ממנו היצר וישלח בנו לתורה, ויזכה לחיי נצח הוא זורעו, ונכסיו יצליחו בעוה"ז.

פרק י': ואל יאמר האדם שיוכל בנו לנהוג כראוי בלא התורה, כי רק עי" לימוד התורה האדם מחזיק בקיום מצוותיה, ואם הוא פורש מן התורה הרי הוא נעקר ממקור חיותו ולבסוף יבוא לידי ביטול המצוות, ויכול להגיע אף לעבודת אלילים.

לפרטים והערות נא להתקשר ל-
052-7692282. בין הסדרים.
ניתן לקבל את הגליונות
החדשיים באופן קבוע
בדואר (בתשלום עלות המשלוח)
או בפקס, או במייל-
tamtzissas@gmail.com

נתרם עי" הרב י.א. להצלחת ילדיו.
ולרפואת חיים דב בן פרומה ברכה

עד כה יצאו לאור חוברות "תמצית" על
מסכת ברכות, מסכתות סדר מועד, וסדר
נשים (חוץ מקידושין), ומסכת נדה.
חדש- תמצית גפ"ת על מסכת בבא מציעא
אי"ה בקרוב יצא תמצית משנה ברורה
על כל חלק א'
כמו כן ניתן להשיג תמצית המקרא, נ"ך,
וספרי מוסר.

נקודות מכירה בירושלים, בני ברק, מודיעין
עילית, אשדוד, ורכסים.

ניתן לשמוע את הסיכומים
ב"קול הלשון" 03-6171111
להקיש 1 (עברית) **3** (הלכה) **2** (ספרי הלכה)
1 (משנ"ב). **ואח"כ 34** (להקיש ביחד).

לע"נ הג"ר חיים צבי הכהן קרפ זצ"ל.
ור' ברוך זלמן בן ישראל.
ור' פנחס אלימלך בן יעקב צבי.